1 રાજપૂતયુગ : નવાં શાસકો અને રાજ્યો

W4X3X8

રાજપૂત રાજવીઓએ ઈ.સ. 700 થી ઈ.સ. 1200 વચ્ચેનાં 500 વર્ષના સમયગાળા દરમિયાન મોટા ભાગના ઉત્તર ભારત અને દક્ષિણ ભારત પર વર્ચસ્વ જમાવી રાજપૂતયુગની સ્થાપના કરી. તેમણે ભારતીય હિંદુ સંસ્કૃતિને પ્રજ્વલિત રાખી. આ તમામ નાનાં-મોટાં છતાં નોંધપાત્ર એવાં રાજપૂત રાજ્યો કયાં અને કેવાં હતાં તે વિસ્તારથી જોઈએ :

સમ્રાટ હર્ષવર્ધન

હર્ષવર્ધન પછીનો સમયગાળો

સાતમી સદીમાં હર્ષવર્ધનના અવસાન બાદ ઉત્તર ભારતમાં તેમના વિશાળ સામ્રાજ્યનું નાનાં-નાનાં સ્વતંત્ર રાજ્યોમાં વિભાજન થયું. એ જ રીતે પુલકેશી બીજાના અવસાન પછી દક્ષિણ ભારતમાં પણ સ્વતંત્ર રાજ્યો બન્યાં. મધ્યયુગના આ સમયને ભારતીય ઇતિહાસમાં રાજપૂતયુગ કહેવામાં આવે છે.

આટલું જાણો

'રાજપૂત' શબ્દનો અર્થ રાજપુત્ર થાય છે. 14મી સદીના ભાટો રાજપૂતોને છત્રીસ કુળ ધરાવતા સમૂહ તરીકે વર્ણવે છે.

રાજપૂતો બહાદુર હતા એટલા જ ટેકીલા હતા. આપેલ વચન પ્રાણને ભોગે પણ પાળતા. દુશ્મનને પીઠ બતાવવા કરતાં તેઓ મૃત્યુ વિશેષ પસંદ કરતા. તેઓ ગૌબ્રાહ્મણ પ્રતિપાલક હતા. શરણે આવેલાનું તેઓ કોઈ પણ ભોગે રક્ષણ કરતા. લડાઈમાં પણ અધર્મ આચરતા નહિ.

ભારતની રાજપૂતાણીઓ વીરત્વ માટે વિખ્યાત હતી. પુત્ર અને પતિને હસતા મુખે યુદ્ધમાં વિદાય આપતી. સતીત્વ, નીડરતા અને સત્ય માટે તે પ્રાણની પણ પરવા કરતી નહિ. જરૂર પડે તો હાથમાં તલવાર લઈને રણમેદાને નીકળી પડતી. આવી વીરાંગનાઓનાં અનેક ઉદાહરણો જોવા મળે છે.

રણમેદાનમાં વિદાય આપતી રાજપૂત વીરાંગના

વિચારો : રાજપૂતાણીઓ શાસ્ત્ર અને શસ્ત્રનો અભ્યાસ શા માટે કરતી હતી ? આજની મહિલાઓએ કયાં-કયાં ક્ષેત્રનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ ? શા માટે ?

ભારતના મધ્યયુગીન ઇતિહાસમાં રણધીરા રાજપૂત શાસકોની વીરતા, સાહસ અને શૌર્યના પ્રસંગો નોંધાયેલા છે. આશરે પાંચસો વર્ષ સુધી રાજપૂતોએ ભારતને વિદેશી આક્રમણોથી બચાવ્યો હતો. આવા રાજપૂત રાજવંશો વિશે જાણીએ.

સાતમી સદીના અંતમાં સામંતશાહી શક્તિઓનો ઉદય થતાં ભારત અનેક નાના-મોટા ભાગમાં વહેંચાયો. દેશમાં અનેક રાજપૂત રાજવંશોનો ઉદય થયો. આ સમયને મધ્યયુગ કહે છે. આપણે તે સમયના ઉત્તર અને દક્ષિણ ભારતનાં રાજ્યોનો અભ્યાસ કરીશું.

ઉત્તર ભારતનાં રાજ્યો

ગૂર્જર પ્રતિહાર સામ્રાજ્યના પતન બાદ કનોજનું ગઢવાલ રાજ્ય, બુંદેલખંડ(જેજાકભુક્તિ)ના ચંદેલો, માળવાનું પરમાર રાજ્ય, અણહિલવાડનું ચૌલુક્ય (સોલંકી) રાજ્ય, ડાહલનું ચેદિરાજ્ય, શાકંભરીનું ચૌહાણ રાજ્ય, દક્ષિણ રાજસ્થાનનું ગોહિલ રાજ્ય સ્થાપિત થયાં.

ગઢવાલ રાજ્યનો સ્થાપક ચંદ્રદેવ હતો. તેમણે કનોજ સિવાય કાશીને પણ બીજી રાજધાની બનાવી હતી. આ વંશમાં મદનચંદ્ર, ગોવિંદચંદ્ર જેવા શાસકો થયા હતા. જેમાં ગોવિંદચંદ્ર આ કુળનો સૌથી પ્રતાપી અને પરાક્રમી રાજા હતો. તેણે ગઝનીના આક્રમણને અટકાવ્યું હતું. તેમજ અનેક બૌદ્ધવિહારોનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો હતો. ઉત્તર ભારતના અન્ય શાસકોમાં બુંદેલખંડના ચંદેલોનો સમાવેશ થાય છે. બુંદેલખંડ પ્રદેશનું ચંદેલોનું આ રાજ્ય પાછળથી જેજાકભુક્તિના નામથી ઓળખાયું હતું. આ રાજ્યમાં યશોવર્મન, કીર્તિવર્મન, પરમર્હિદેવ (પરમાર) જેવા મહાન શાસકો થઈ ગયા હતા. ભારતના ઇતિહાસમાં ચંદેલવંશનું ઘણું મહત્ત્વ છે. ખજુરાહો, કાલિંજર અને મહોબા ચંદેલોનાં મુખ્ય નગરો હતાં. ખજુરાહો તેનાં ભવ્ય મંદિરોને લઈને તીર્થસ્થાન તરીકે પ્રખ્યાત થયું હતું. ચંદેલોએ બુંદેલખંડમાં મહાન ધાર્મિક મકાનો અને જળાશયો બંધાવીને સુશોભિત બનાવ્યું હતું.

રાજાભોજ

માળવાનો પ્રદેશ પ્રાચીનકાળથી અવંતિ અથવા ઉજ્જૈયિનીના રાજ્ય તરીકે જાણીતો છે. ઈ.સ. 820માં કૃષ્ણરાજે પરમારવંશની સ્થાપના કરી હતી. પરમારવંશમાં સીયક, મુંજ, ભોજ જેવા મહાન શાસકો થયા હતા. ભોજ પરમારવંશનો સૌથી શ્રેષ્ઠ રાજા હતો. તેની ખ્યાતિ ભારતના એક આદર્શ લોકપ્રિય રાજા તરીકેની હતી. રાજા ભોજે ધારાનગરીમાં એક મહાશાળાની સ્થાપના કરી હતી. ફરતી ટેકરીઓની વચમાં ભોજપાલ (વર્તમાન ભોપાલ) નામનું નગર વસાવ્યું હતું. ચૌહાણ કે ચાહમાનવંશના અનેક રાજપૂત સરદારો ગુજરાત અને રાજસ્થાનના વિવિધ ભાગોમાં રાજ્ય કરતા હતા. એમાંની એક શાખા આઠમી સદીમાં સાંભર સરોવર નજીક શાકંભરી (અજમેરની ઉત્તરે આવેલ સાંભર) નામના સ્થળે રાજ્ય કરતી હતી. શાકંભરીના ચાહમાન(ચૌહાણ)વંશનો સ્થાપક વાસુદેવ હતો. બારમી સદીના આરંભમાં અજયરાજ શાકંભરીની ગાદી ઉપર બેઠો હતો. તેણે અજયમેરુ નામના નગરની સ્થાપના કરી હતી, જે પાછળથી અજમેર નામે ઓળખાયું હતું.

ગુજરાતના સોલંકી રાજા સિદ્ધરાજ જયસિંહની રાજકુંવરીનાં લગ્ન ચૌહાણવંશના અર્ણોરાજ સાથે થયેલાં. તેનો પુત્ર સોમેશ્વર ચૌહાણ ગાદીએ આવ્યો. તેના પછી તેનો પુત્ર પૃથ્વીરાજ ત્રીજો ગાદીએ આવ્યો હતો. આ પૃથ્વીરાજ ત્રીજો ભારતના ઇતિહાસમાં અદ્વિતીય સ્થાન ધરાવે છે. ઈ.સ. 1191માં થાણેશ્વર અને કર્નાલ વચ્ચે આવેલા તરાઈના મેદાનમાં શિહાબુદ્દીન ઘોરીને પૃથ્વીરાજ ચૌહાણે સજ્જડ હાર આપી હતી. તે પછી ઈ.સ. 1192માં પૃથ્વીરાજ ચૌહાણની હાર થઈ અને દિલ્લીના તખ્તા પર મુસ્લિમ સત્તાનો ઉદય થયો. આથી તરાઈની લડાઈ ભારતીય ઇતિહાસમાં સીમાચિહ્નરૂપ ગણાય છે.

રાજપૂતયુગમાં ગુજરાતના શાસકોનું વિશેષ સ્થાન છે. આઠમી સદીમાં ગૂર્જર પ્રતિહારોનું રાજ્ય હતું. આઠમી સદીના મધ્યમાં આશરે ઈ.સ. 756માં સરસ્વતી નદીના કિનારે વનરાજ ચાવડાએ અણહિલવાડ પાટણની સ્થાપના કરી હતી.

પોતાના બાળમિત્ર અણહિલ ભરવાડના નામ ઉપરથી વનરાજ ચાવડાએ નવીન નગરનું નામ અણહિલવાડ પાટણ રાખેલ એવી સામાન્ય માન્યતા છે. આ સમયે ગુજરાતમાં સૌરાષ્ટ્ર અને કચ્છમાં ચાવડાવંશના શાસકો હતા.

વનરાજનો રાજ્યાભિષેક અણહિલવાડ પાટણની સ્થાપના

વિચારો : (1) સાચી મિત્રતાના પ્રસંગોની વર્ગખંડમાં ચર્ચા કરો.

(2) નવીન ગામ/શહેરોની સ્થાપનાને લગતા પ્રસંગો શોધીને વર્ગમાં ચર્ચા કરો.

આ શાસકોમાં જેમાં વઢવાણ, દીવ, ઓખામંડળ, પાટગઢ (લખપત), ભદ્રાવતી (કચ્છ) વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. આ બધા શાસકોમાં સોલંકીઓના શાસનકાળને ગુજરાતના રાજપૂત શાસનનો સુવર્ણયુગ ગણવામાં આવે છે. આ વંશમાં મૂળરાજ, ભીમદેવ (પ્રથમ), સિદ્ધરાજ જયસિંહ, કુમારપાળ, ભીમદેવ બીજો વગેરે શક્તિશાળી શાસકો થઈ ગયા. સોલંકીઓના શાસનમાં ગુજરાત આર્થિક અને સાંસ્કૃતિક દૃષ્ટિએ સમૃદ્ધ હતું. જૂનાગઢના શાસક રા'ખેંગારની દીકરી ઉદયમતિનાં લગ્ન ભીમદેવ (પ્રથમ) સોલંકી સાથે થયાં હતાં. રાણી ઉદયમતિએ પાટણમાં વિશ્વપ્રસિદ્ધ વાવ બનાવી હતી, જે રાણીની વાવ તરીકે ઓળખાય છે. આજે આ રાણીની વાવને યુનેસ્કો વર્લ્ડ હેરિટેજ સાઇટનો દરજ્જો મળેલ છે. સિદ્ધરાજ જયસિંહની માતા મીનળદેવી (મયણલ્લદેવી) આદર્શ રાજમાતા હતાં. તેમણે પ્રજાને ન્યાય આપવા અનેક કામ કર્યાં હતાં. સોમનાથનો યાત્રાળુવેરો બંધ કરાવવામાં, ધોળકામાં મલાવ તળાવના બાંધકામમાં તેમનો જ નિર્ણય હતો. સિદ્ધરાજ જયસિંહે ''કલિકાલસર્વજ્ઞ'' હેમચંદ્રાચાર્યજી પાસે ''સિદ્ધહેમશબ્દાનુશાસન'' નામના સમૃદ્ધ ગ્રંથની રચના કરાવી હતી અને આ ગ્રંથની નગરમાં હાથી ઉપર શોભાયાત્રા કાઢી હતી ત્યારે પાટણનો રાજા આમપ્રજાની સાથે ચાલ્યો હતો. કુમારપાળ પણ પ્રજાકલ્યાણી શાસક હતો અને આચાર્ય હેમચંદ્રાચાર્યનો તેના ઉપર ઘણો પ્રભાવ હતો. તેમની પ્રેરણાથી રાજા કુમારપાળે રાજ્યમાં જુગારની રમત, પશુવધ ઉપર પ્રતિબંધ મૂક્યો હતો અને અહિંસાના પાલન માટે કડક આજ્ઞાઓ કરી હતી. ''કુમારપાળ-ચરિત્ર'' ગ્રંથ લખીને હેમચંદ્રાચાર્યજીએ આ રાજાની પ્રતિષ્ઠામાં વધારો કરેલ છે.

કુમારપાળ બાદ અજયપાળ પાટણની ગાદીએ આવ્યો હતો. લગભગ ચાર વર્ષના શાસન બાદ તેનું અવસાન થતાં ગુજરાતની રાજગાદી ઉપર તેનો પુત્ર મૂળરાજ બીજો આવ્યો. ઈ.સ. 1178ની આસપાસ શિહાબુદ્દીન ઘોરીએ ગુજરાત પર આક્રમણ કરેલ ત્યારે મૂળરાજ બીજાએ નાની ઉંમરે તેનો સામનો કરી તેને હરાવ્યો હતો. આ લડાઈમાં નાડોલના ચાહમાન રાજા કેલ્હણે તથા એના ભાઈ કીર્તિપાલે તેને મદદ કરી હતી.

સોલંકી શાસકોની સત્તા નબળી પડતાં ગુજરાતની ગાદી ઉપર વાઘેલાવંશનું શાસન આવ્યું. વાઘેલાઓ સોલંકીઓના વફાદાર સરદાર હતા. તેમની સેવાના બદલામાં સોલંકીઓએ વ્યાઘ્રપલ્લી (વાઘેલ) ગામ અર્ણોરાજને આપ્યું હતું. જે ગામના નામ ઉપરથી તેમના વંશજો વાઘેલા કહેવાયા. તેઓ મૂળ ચૌલુક્ય જાતિના હતા. વાઘેલાવંશમાં વીરધવલ, વીસળદેવ, અર્જુનદેવ, સારંગદેવ જેવા શાસકોએ ગુજરાતનું શાસન સારી રીતે ચલાવ્યું હતું. વીરધવલના શાસનકાળમાં ગુજરાતને વસ્તુપાળ અને તેજપાળ જેવા સમર્થ મંત્રીઓ મળ્યા હતા. આ મંત્રીઓની કુનેહના કારણે ગુજરાત મુસ્લિમનાં આક્રમણોથી બચ્યું હતું. વાઘેલાવંશના છેલ્લા શાસક કર્ણદેવ વાઘેલાના સમયમાં ઈ.સ. 1304ની આસપાસ ગુજરાતમાં દિલ્લી સલ્તનતની સ્થાપના થઈ.

આઠમી સદીના મધ્ય ભાગમાં બંગાળમાં પાલવંશનું શાસન હતું. આ વંશના સ્થાપક અને તેના વંશજોનાં નામોમાં 'પાલ' શબ્દ પાછળના ભાગમાં આવતો હોવાથી આ વંશને બંગાળનો 'પાલવંશ' કહેવામાં આવે છે. આ વંશનો સ્થાપક ગોપાલ (ઈ.સ. 750-770) નામનો રાજવી હતો. પાલવંશના પતન બાદ ઈ.સ. 1095માં સેનવંશની સ્થાપના થઈ હતી. આ વંશમાં વિજયસેન પ્રથમ નોંધપાત્ર રાજા હતો. તેના પુત્ર બલ્લાલ સેને ''દાનસાગર'' અને ''અદ્‌ભુતસાગર'' નામના ગ્રંથો રચ્યા હતા.

કર્ણદેવ વાઘેલા પાસેથી ગુજરાત જીતી લીધા પછી દિલ્લીના સુલતાન નાઝિમો(સૂબા)ની નિમણૂક કરતા. તે દ્વારા રાજ્યનો વહીવટ થતો હતો. ઈ.સ. 1407માં ઝફરખાન મુઝફ્ફરશાહ નામ ધારણ કરીને સુલતાન બન્યો. આ વંશમાં ચૌદ સુલતાનો થઈ ગયા, જેમાં અહમદશાહ, મહમૂદ બેગડો, બહાદુરશાહ જેવા સુલતાનોનો સમાવેશ થાય છે. સોળમી સદીમાં ગુજરાતમાં મુઘલ શાસનની શરૂઆત થતાં સલ્તનતકાળ પૂરો થયો હતો.

આટલું કરો

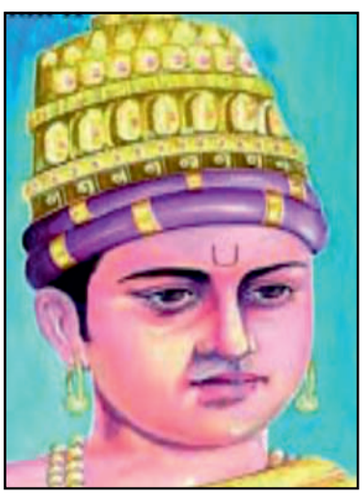
વનરાજ ચાવડાએ અણહિલવાડ પાટણ તો અહમદશાહે અમદાવાદ વસાવ્યું. આ બંને શાસકોની નવા નગરની સ્થાપના સાથે જોડાયેલા કેટલાક પ્રસંગો એકત્ર કરો.

દક્ષિણ ભારતનાં રાજ્યો

F1B1L1

નર્મદા નદીની દક્ષિણમાં આવેલાં રાજ્યોને દક્ષિણનાં રાજ્યો કહેવામાં આવે છે. આઠમી સદીમાં ઉત્તર ભારતની જેમ દક્ષિણ ભારતમાં પણ અનેક નાના-મોટા રાજવંશો સ્વતંત્ર થયા. તેમાંથી ચાલુક્ય, રાષ્ટ્રકુટો, પલ્લવ, ચોલ, પાંડ્ય, ચેર જેવા રાજવંશો વિશે ટૂંકમાં જાણકારી મેળવીએ.

ચાલુક્યવંશનો પ્રથમ રાજા જયસિંહ હતો. પુલકેશી પ્રથમે ઈ.સ. 540માં વાતાપીને રાજધાની બનાવીને અલગ સ્વતંત્ર રાજ્ય સ્થાપ્યું હતું. આ વંશ વાતાપી(વર્તમાન સમયમાં બાદામી)ના ચાલુક્યવંશ તરીકે ઓળખાયો. આ વંશમાં કીર્તિવર્મન, પુલકેશી પ્રથમ, પુલકેશી બીજો જેવા મહત્ત્વના શાસકો થઈ ગયા. વાતાપીના ચાલુક્યોની સત્તા નબળી પડી ત્યારે તેમની એક શાખા કૃષ્ણા અને ગોદાવરી નદીના વચ્ચેના પ્રદેશમાં સ્થાપિત થઈ. તેનો સ્થાપક વિષ્ણુવર્ધન હતો. આ પૂર્વીય ચાલુક્ય શાસકોએ પોતાની રાજધાની વેંગીમાં રાખી હોવાથી તેઓ વેંગીના ચાલુક્યો તરીકે ઓળખાયા. વાતાપી અને વેંગીની જેમ કલ્યાણીમાં પણ ચાલુક્યવંશની એક શાખા હતી. આ ચાલુક્યો કલ્યાણીના ચાલુક્યો તરીકે ઓળખાયા.

પુલકેશી બીજો

દક્ષિણમાં ચાલુક્યવંશની પડતી થઈ ત્યારે રાષ્ટ્રકૂટ વંશની સત્તાનો ઉદય થયો. આ વંશનો સૌથી પ્રથમ રાજા ઇન્દ્ર પ્રથમને માનવામાં આવે છે. ગોવિંદ ત્રીજો રાષ્ટ્રકૂટ વંશના શાસકોમાં સૌથી વધુ શક્તિશાળી શાસક હતો.

આ સમયમાં યાદવવંશનાં બે રાજ્યો અસ્તિત્વમાં હતાં : (1) દેવગિરિ અને (2) દ્વારસમુદ્ર. દ્વારસમુદ્રમાં હોયસલ વંશનું શાસન હતું અને દેવગિરિમાં યાદવોનું શાસન હતું. દ્વારસમુદ્ર હોયસલોની રાજધાની હતી અને દેવગિરિ (વર્તમાન દોલતાબાદ) યાદવોની રાજધાની હતી.

દક્ષિણમાં કલ્યાણી ચાલુક્ય સામ્રાજ્યના પતન બાદ ત્યાં નવાં રાજ્યોનો ઉદય થયો. તેમાં વરંગલના કાકતીય પણ હતા. કૃષ્ણા અને કાવેરી નદીઓ વચ્ચેના ભૂમિપ્રદેશ ઉપર તેમનું રાજ્ય હતું. વરંગલ તેમની રાજધાની હતી. આવો જ એક મહત્ત્વનો વંશ પલ્લવવંશ પણ હતો. આ વંશની સ્થાપના બપ્પદેવે કરી હતી. તેમની રાજધાની કાંચિપુરમમાં હતી. મહેન્દ્રવર્મન પ્રથમ, નરસિંહવર્મન પ્રથમ અને નરસિંહવર્મન બીજો આ વંશના મહત્ત્વના શાસકો હતા. તાંજોર, ત્રિચિનાપલ્લી અને પુદુકોટ્ટઈ જ્યાં આવેલા છે ત્યાં મધ્યકાળમાં ચોલમંડળનું રાજ્ય હતું. તાંજોર તેમની રાજધાની હતી. રાજરાજ પ્રથમ, રાજાધિરાજ પ્રથમ અને રાજેન્દ્ર પ્રથમ ચોલવંશના મહત્ત્વના શાસકો હતા. દક્ષિણનું આવું એક પ્રાચીન રાજ્ય પાંડ્ય પણ હતું. પાંડ્યોનું રાજ્ય નાનું હતું પણ વેપારનું મોટું મથક હતું. આ સમયે તમિલથી અલગ થયેલા એક ભાગ પર ચેરવંશનું શાસન હતું. ચેરનું બીજું નામ કેરલ અથવા મલયાલમ છે. અયન ચેરવંશનો પ્રથમ શાસક હતો અને સેતુંગવન ચેર શાસકોમાં સર્વશ્રેષ્ઠ શાસક હતો.

રાજપૂતયુગની શાસન-વ્યવસ્થા

રાજપૂતયુગમાં વિવિધ રાજવંશોનું શાસન હતું. એ સમયમાં શાસક રાજવંશોમાં પરિવર્તનો આવતાં પરંતુ રાજનીતિક પરિસ્થિતિમાં કોઈ ફેરફાર જોવા મળતા નથી.

રાજપૂતયુગમાં રાજાનું પદ વંશપરંપરાગત હતું. રાજાનો જયેષ્ઠ પુત્ર રાજ્યાધિકારી બને તેવું ન હતું. રાજા પોતાના પુત્રોમાંથી ઉત્તરાધિકારી તરીકે કોઈ એક પુત્રને યુવરાજ બનાવતા. આ યુવરાજ પાછળથી રાજા બનતો. લોકો અથવા રાજદરબારીઓએ ચૂંટણી કરીને અથવા પસંદગી કરીને રાજાઓની પસંદગી કરી હોવાનાં ઉદાહરણો છે. જેમકે કશ્મીરના યશસ્કરની બ્રાહ્મણોની સભાએ પસંદગી કરી હતી. આ સમયે મંત્રીઓના બે પ્રકાર હતા : (1) અમાત્ય અને (2) સચિવો. અમાત્યનું કાર્ય મંત્રણા અને રાજનીતિ કરવાનું હતું અને સચિવોનું કાર્ય લડાઈ તથા સુલેહનું હતું. દરેક પ્રકારની નીતિનો અંતિમ નિર્ણય રાજા કરતો હતો. આ સમયે શાસનના અમલદારોમાં મહા-પ્રતિહાર અને દંડનાયક જેવા હોદ્દાઓ અમલમાં હતા. નગરની સભાનો વડો નગરપતિ કહેવાતો.

રાજપૂતયુગમાં ગ્રામીણ સંસ્થાઓનું મહત્ત્વ વિશેષ હતું. આ સંસ્થાઓનો એવો વિકાસ થયો કે, મુઘલકાળમાં પણ ગ્રામ-પંચાયતનું મહત્ત્વ રહ્યું. ઉત્તરની જેમ દક્ષિણ ભારત પણ ગ્રામપંચાયતને આધીન હતું. તેનો વડો મુખી કે સરપંચ ગણાતો. કેટલીક બાબતોમાં ગ્રામસભા ન્યાય આપતી, પરંતુ રાજ્ય શાસનમાં ન્યાયતંત્રનો સર્વોચ્ચ વડો રાજા હતો.

વિચારો : ન્યાય માટે પંચને પરમેશ્વર ગણવામાં આવે છે. અદાલતમાં શા માટે સોગંદ લેવડાવવામાં આવે છે ?

વેપાર-વાણિજ્ય : રાજપૂતયુગમાં વાણિજ્યવ્યવસ્થા ઉપર દેખરેખ રાખવા માટે એક અલગ વિભાગ હતો. આ વિભાગ વિદેશ ખાતેના વેપાર ઉપરની જકાત વસૂલ કરવાની, વસ્તુઓનું મૂલ્ય ઠરાવવાની અને રાજ્યમાં ઉપયોગી થતી વસ્તુઓ મંગાવવાની વગેરે વ્યવસ્થા કરતો. મુખ્ય કર જમીનની ઉપજનો છઠ્ઠો 'ભાગ' હતો. રાજપૂતયુગમાં જમીન પરનો કર 'ભાગ' નામે ઓળખાતો. આજે પણ જમીન ઉપર કર લેવાય છે. બંદરો અને નાકા ઉપર તથા સિંચાઈ ઉપર કર ઉઘરાવવામાં આવતો. આ સમયે દરિયાપારના વેપાર માટે ગુજરાતના સ્તંભતીર્થ (ખંભાત) અને ભૃગુકચ્છ (ભરૂચ) બંદરો જાણીતાં હતાં.

ભારત પર વિદેશી આક્રમણો

આઠમીથી બારમી સદી દરમિયાન ભારતમાં મુસ્લિમ આક્રમણો થયાં. આઠમી સદીમાં અરબ રાજ્યસત્તાનો વિસ્તાર કરવાના હેતુથી મુહમ્મદ ઈબ્ન-કાસીમે ભારતના ઉત્તરપશ્ચિમ ભાગ પર આક્રમણ કર્યું. વાયવ્ય ખૂણામાંથી સબુક્તેગીનના લશ્કરે પણ આક્રમણ કર્યું હતું, પરંતુ આ આક્રમણો તે સમયે ભારતમાં રાજ્યસત્તા સ્થાપી ન શક્યાં. એ પછી ગઝનીના સુલતાન મહંમદ ગઝનીએ ઈ.સ. 1000થી ઈ.સ. 1026ના સમયગાળામાં ભારતની અઢળક ધનસંપત્તિ જોઈને કેટલીક

ચડાઈઓ કરી. મહંમદ ગઝનીની ચડાઈનું મુખ્ય કારણ ભારતની અઢળક સંપત્તિ હતી. તે એક ચડાઈ પછી બીજી ચડાઈ કરતો હતો અને દરેક વખતે વધુ તાકતવર થઈને ભારત ઉપર ચડી આવતો. આ સમયે ભારતના શાસકો એક થઈને શક્તિશાળી સેના બનાવી ન શક્યા. પરિણામે ઈ.સ. 1026માં તેણે સોમનાથ પર ચડાઈ કરીને અઢળક સંપત્તિ લૂંટી.

મહંમદ ગઝનીની ચડાઈ બાદ આશરે દોઢસો વર્ષ બાદ ભારત ઉપર તે જ દિશામાંથી પુનઃ આક્રમણ થયું. અગાઉનાં આક્રમણોની વાત ભારતીય શાસકો ભૂલી ગયા. મહંમદ ગઝનીના અવસાન બાદ સત્તા માટે ગઝનીમાં લડાઈઓ ચાલુ હતી પણ આ સમયે સત્તા સ્થિર થઈ ન હતી ત્યારે આપણા શાસકો આ નબળાઈનો લાભ લઈ શક્યા નહિ. પરિણામે બારમી સદીના અંતમાં શિહાબુદ્દીન ઘોરીએ આક્રમણ કર્યું. શરૂઆતમાં તેને કેટલીક હાર સહન કરવી પડી છેવટે તરાઈના મેદાનમાં તેણે બીજી ચડાઈમાં પૃથ્વીરાજ ચૌહાણને હાર આપી દિલ્લીમાં સત્તા સ્થાપી.

સ્વાધ્યાય

V3L6P2

1. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર એક વાક્યમાં આપો :

(1) રાણીની વાવ કોણે બંધાવી હતી ?

(2) ચૌહાણવંશના શાસકો આરંભમાં ક્યાં શાસન કરતા હતા ?

(3) અણહિલવાડ પાટણની સ્થાપના કોણે કરી હતી ?

(4) વાઘેલાવંશનો છેલ્લો શાસક કોણ હતો ?

2. (અ) ટૂંક નોંધ લખો :

(1) રાજપૂતોના ગુણો (2) રાજપૂતયુગનું વેપાર-વાણિજ્ય

(બ) નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર આપો :

(1) ઉત્તર ભારતના કોઈ પણ ત્રણ મુખ્ય રાજવંશોનાં નામ જણાવો.

(2) દક્ષિણ ભારતના કોઈ પણ ત્રણ મુખ્ય રાજવંશોનાં નામ જણાવો.

(3) ગુજરાતનો પ્રથમ સુલતાન કોણ હતો ?

(4) રાજમાતા મીનળદેવીએ પ્રજાકલ્યાણનાં કયાં-કયાં કાર્યો કર્યાં હતાં ?

3. (અ) નીચે આપેલ વિકલ્પમાંથી સાચો વિકલ્પ શોધીને ઉત્તર લખો :

(1) ઉત્તર ભારતમાં કયા રાજાના અવસાન બાદ નાનાં-નાનાં રાજ્યો સ્વતંત્ર થયાં ?

(A) પુલકેશી બીજાના (B) હર્ષવર્ધનના

(C) મિહિરભોજના (D) અશોકના

(2) બુંદેલખંડનું રાજ્ય પાછળથી કયા નામે ઓળખાયું હતું ?

(A) જેજાકભુક્તિ (B) ઉજ્જૈયિની

(C) પ્રતિહારો (D) ચૌલુક્ય

(3) માળવાના પરમારવંશના શાસકોમાં નીચેનામાંથી કોનો સમાવેશ થતો નથી ?

(A) કુમારપાળ (B) ભોજ

(C) સીયક (D) મુંજ

(4) આઠમી સદીમાં બંગાળમાં કયા વંશનું શાસન હતું ?

(A) ચંદેલવંશનું (B) પરમારવંશનું

(C) પાલવંશનું (D) પ્રતિહારોનું

(5) રાણીની વાવ કયા વંશના શાસનકાળમાં બનાવવામાં આવેલ હતી ?

(A) ચાવડાવંશના (B) સોલંકીવંશના

(C) વાઘેલાવંશના (D) મૈત્રકવંશના

(બ) યોગ્ય જોડકાં જોડો :

(અ) રાજ્ય	(બ) શાસકો
(1) સેનવંશ	(A) નરસિંહ વર્મન બીજો
(2) સોલંકીવંશ	(B) ગોવિંદ ત્રીજો
(3) પાલવંશ	(C) વિજયસેન પ્રથમ
(4) રાષ્ટ્રકૂટ વંશ	(D) ગોપાલ
(5) પલ્લવ વંશ	(E) કુમારપાળ
	(F) ભોજ